

MŰHELY

TITHÓNOSZ ÉS A MIKI EGÉR

Hárs György Péter

„Én mondom: Még nem nagy az ember”

„Az állat neve axolotl, Mexikóban él, az earl amerikai újtjáról hozta magával. Ott sokkal kisebb. Az earl valami titkos, természetellenes módon tízakkorára növeli őket, mint amekkorára Isten teremtette. Ökörpajzsmirigy-kivonattal. Szörnyűség.

– Miért szörnyűség?...

– ...Azt is tudom, mit művel az earl ezekkel az állatokkal. Felfüggeszti az élettevékenységüket. Megfagyasztja őket. Megmérgezi őket. Azután újra feltámasztja őket. Van olyan axolotlja, amelyik már tízszer halt meg, és még mindig él.”¹ Ez a — egy 1934-ben megjelent könyvből kiragadott — szövegrész mintha parodisztikus rím volna egy 1927-es tanulmány következő lábjegyzetére: „Azt fejtegettem, hogy ha, mint hiszem, az ivarplazma pusztulása a szóma halálát sieteti, akkor friss ivarmirigyanyag átültetése a szóma életerejét új munkára serkentethetné; tehát meghosszabbíthatná az életet. Steinach professzor akkor közölte velem, hogy ő már meg is valósította a fiatalítás ötletét here- és petefészek-szövettel, és meg is mutatta a fiatalított patkányok fényképét.”² Egyik idézet sem valamiféle science-fictionból került ide, noha az első az örök élet, „a test feltámadása” kérdéseivel foglalkozik, a második pedig az örök fiatalsággal, „fiatalítási kísérletekkel”, s ez az írás is szót ejt majd axolotlokról, szalamandrákról, tücskökről, kabócákról, Miki egerekről és ufonautákról. S hogy a két idézet egymás mellé került, abban a két mű egy másik kapcsolódási pontja (az utóbbinak valójában témája és módszere) is ludas, nevezetesen a pszichoanalízis.

„– Én hiszek az álmokban — mondtam.

– Lám — mondta az öreg hölgy.

– Pszichoanalitikus alapon.

---

¹ Szerb Antal 1974: *A Pendragon legenda*. Budapest: Magvető. 108.

² Ferenczi Sándor 1927: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Budapest: Pantheon. 92. (Újabb kiadása: Budapest: Filum, 1997.)

– Tessék? — kérdezte a világtól elmaradott Miss Jones.

– Well, az olyan illetlen dolog, hogy csak egészen fiatal lányoknak érdemes elmagyarázni.”³

Írásom alapkérdése az, hogy mi köze a pszichoanalízisnek az örök élet/örök fiatal-ság kérdéseire. Van-e sajátos mondandója arról az egyénre és fajra egyaránt vonatkozó kétarcú vágyról, amit a korai görögség Tithónosz történetében fogalmazott meg? Rövid emlékeztetőül: Éosz istennő Zeusztól halhatatlanságot kért és kapott földi szeretője, Tithónosz számára, de örök ifjúságot elfelejtett kérni. Az öregedő Tithónoszt, amikor az már képtelen volt szerelme beteljesítésére, egy kamrába zárta, és gyermekként etette az istenek eledelével. Tithónosz azonban egyre öregebb, kisebb és erőtle-nebb lett, végül tücsökké változott, s a kamrából már csak a hangja hallott.

Azon a lapos tanulságon túl, hogy ajánlatos a kérésünkhöz adekvát lehető legtágabb fogalom használata, történetünk még mást is elmond. Éosz és Tithónosz nem csupán szeretők, de bizonyos szempontból rokonok is. Éosz, régebbi szóval Titó, új napot jelent. Tithónosz ennek hímnemű alakja. Éosz örökifjú — mindig „új” nap kel föl —, Tithónosz örökkön öregedő — az „új” nap minden nappal „öregebb”. S nem a jó öreg Zeus hibája, ha nem ismerte a keresztény föltámadás sajátos metamorfózisát, azt a lehetőséget, amit az állandó állapot és az állandó folyamat között az állapotváltozások sora, az újrakezdések vagy megifjodások jelentenek. Tithónosz nem lett fiatal tücsök, át-változása lassú volt és végleges. De gyermeki módon veszi magához az örökifjú halha-tatlanok eledelét. Kétarcú vágyról beszéltünk, mert ott az — igaz, tücsökként betelje-sült — öröklét, de vele szemben az örök fiatal-ság, Éosz, Tithónosz beteljesületlen vá-gya. Tökéletes isteneink örökifjú állapota a biológiában neoténia néven ismert.

Tevékeny embriók

A neoténia fogalma elválaszthatatlannak tűnik a többféle stádiumra épülő szaka-szos fejlődésétől. A neoténia egy ilyen fejlődéssorban törvényszerűen elvárható, még-is elmaradt alakváltozás (metamorfózis) eredménye, háttérben gyakorta a mutáció rejlik, s jellemzője a szaporodásképeséig való eljutás „felnőtté válás” nélkül. A je-lenséget Darwin, meglepő módon mellőzve minden különösebb magyarázatot, az ivar-talan szaporodással egy szakaszban tárgyalta. Példája a *Cecidomya* nevű légyféle, melynek „lárvái vagy álcái ivartalan szaporodással más lárvákat hoznak létre, melyek érett hímekké vagy nőstényekké fejlődnek, s ezután a szokott módon petékkel szapo-rodhatnak tovább.”⁴ Darwin, miután ismerteti egy másik légyféle és a pajzstetvek szapo-rodási szokásait, a következő kijelentést teszi: „Több, különböző osztályba tartozó ál-latról tudjuk ma már, hogy szokatlanul korai életkorban képesek rendes szaporodásra és a partenogenezis útján való szaporodást fokozatosan egyre korábbi életkorra kell

---

³ Szerb: Id. mű. 112–113.

⁴ Darwin 1973: *A fajok eredete*. Budapest: Magyar Helikon. 530.

csupán visszaszorítanunk — a Chironomus ugyanis csaknem pontosan átmeneti állapotot, ti. bábállapotot mutat —, hogy így talán a *Cecidomya* csodálatos esetét is megmagyarázhatjuk.”⁵

A neoténia iskolapéldájának mindamelllett a mexikói axolotlot tekintik. Az *Ambystoma mexicanum* természetes körülmények között sohasem alakul át, egész életét lárvaként éli le. Ebben a sajátosságában pajzsmirigy-hormonjának jut döntő szerep. Egyetlen, zárt helyen él a földön, a 35 négyzetkilométer területű, általában egy méternél nem mélyebb Xochimilco-tóban.

Kettős közelítés lehetséges a neoténia problémájához. Éppúgy fölfoghatjuk lárva stádiumban (el)várható tulajdonságok megőrzéseként, mint a kifejlett egyedet jellemző élettevékenységek lárváállapotban történő megvalósításaként. Darwin a lárvákat „tevékeny embrióknak” tekinti, s ezen az alapon képes ecsetelni a lárvák lét előnyeit: „egyes lárvák, melyeknek saját magukról kell gondoskodniok, tökéletesen hozzáidomultak környezetük körülményeihez (...) bizonyos lárvák a szervezethez lépcsőjének magasabb fokán állnak, mint a felnőtt állatok amivé kifejlődnek”.⁶ A magyarázat során pedig hozzáfűzi: „Nem az a kérdés, hogy az egyes változásokat melyik életkorban mi okozta, hanem az, hogy az okozott hatások melyik életkorban nyilvánulnak meg.”⁷ Itt, ha jól értem, arról van szó, hogy lárváállapotban több a lehetőség az alkalmazkodásra a később esetleg feleslegesnek bizonyuló tulajdonságok megléte miatt, mint a kifejlett egyednél, akinek genetikailag kódolt lehetőségei nem bővülnek tovább, inkább egyre szűkülnek a lehetőségek megvalósulásához hozzárendelt időtartam vagy időpont elmúlásával. A könnyebb alkalmazkodásnak ezt a tételét én Konrad Lorenz alapján⁸ a következőkkel kívánom kiegészíteni: magasabb rendű fajoknál, ahol nincs lárváállapot, nincs teljes átalakulás, az embriók és az újszülött vagy fiatal egyedek mégis nagymértékben különböznek a kifejlett példányoktól. Ezek a fiatalok, igaz, fajtól függően eltérő mértékben, de mégsem „tevékeny lárvák”, többé-kevésbé kiszolgáltatottak környezetüknek, mégis kivívták a megmaradás esélyének lehetőségét. Többek közt éppen különbözőségük alapján. Lorenz ugyan „csak” az embert tárgyalja, de amire rámutat, az azonos fajon belüli különböző stádiumot képviselő egyedek morfológiai különbözősége, mint magatartásbeli figyelmeztető jelzés — egyszerre kell azonosítani a hasonlóságot és a másságot –, véleményem szerint általánosabb jelenség a biológiában. Lorenz szerint a gyermekállatok formai jegyeire adott pozitív felnőtt választ saját gyermekeinkhez való érzelmi viszonyulásunkból vesszük át. A saját fajtársunk gyermeki állapotához való viszonyulásunk Lorenz szerint öröklött, Gould szerint tanult.⁹ Anélkül, hogy ezt az utóbbi kérdést el tudnám dönteni, jelezném azt a tényt, hogy számos

---

⁵ Darwin: Id. mű. 531.

⁶ Darwin: Id. mű. 535.

⁷ Darwin: Id. mű. 535–536.

⁸ Vö. Konrad Lorenz 1950: *Ganzheit und Teil in der tierischen und menschlichen Gemeinschaft*..

⁹ Stephen Jay Gould 1990: *A panda hüvelykujja*. Budapest: Európa.

faj felnőtt egyede pozitívan reagál egy másik faj fiatal egyedére is, továbbá különböző fajhoz tartozó fiatalok pozitívan viszonyulhatnak egymáshoz annak ellenére, hogy a kifejlett példányok (akár ők maguk) agresszíven viselkednek egymással szemben.

Ebből két fontos következtetés adódik: az egyik az, hogy fiatal állathoz másként viszonyul mind a fiatal, mind a felnőtt, tartozzon akár azonos, akár eltérő fajhoz. A magasabb rendű állatok fiatal példányai nemcsak elesettséjükben és kiszolgáltatottságukban, hanem formai jegyeikben is eltérnek kifejlett fajtársaiktól. Hátrányuk előnyükre fordul: fejletlenségük formai jegyei azonosító-megkülönböztető kódként működnek a külvilág felé. A dekódolt jelentésért, a pozitív adaptív válaszáért semmit nem kell tenniük azon kívül, hogy fiatalok. A másik következtetés tulajdonképpen előző tételünk ellentéte. Darwin példáiban a lárvák alkalmazkodóképessége, külvilághoz való tevékeny alkalmazkodásuk genetikailag kódolt lehetőségeik mozgósításán alapult. Lorenz elmélete alapján azt mondhatjuk, hogy bizonyos esetekben a genetikailag kódolt morfológiai jegyekre kívülről adott, másoktól érkező válasz az, ami a máskülönbösen passzív kölyökállat számára is lehetővé teszi a fönmaradást — a környezet viselkedése úgy változik kedvező irányban, hogy akár semmit sem kell érte tenni. Ez azt jelenti, hogy a kifejletlenség szociális előnyöket élvez a felnőttiséggel szemben. Ezeket a szociális előnyöket használja ki, ahogyan azt Gould szellemes tanulmányában kimutatta, a Miki egér.¹⁰ A Miki egér evolúciója ugyanis párhuzamosan mutat föl két valóban összefüggő dolgot. Az egyik Miki jelleme, ami ötven év alatt, a felnőtt jegyektől való fokozatos megszabadulás során egyre alkalmazkodóbbá, kedvesebbé, szeretetre méltóbbá és -vágyóvá válik; a másik a közönség reakciója, ahogyan az egyre gyermekibb Mikire egyre elfogadóbban és szeretetteljesebben reagál. Miki egérnek nem kenyere a metamorfózis, értetlenül és agresszíven állnánk egy ilyen jelenséggel szemben.

Miki egérnek ugyanakkor mégis van rejtett metamorfózisa. Minthogy kora egy fél emberöltőn át nem változott, ugyanannyi idő maradt még a morfológiai fiatalítások ellenére is, öregedni meg valóban nem öregedett, Miki egérnél a szociális elvárások változása mián megjelent a neoténijából adódóan sajnos lehetetlen metamorfózis kényszere. Folyamatosan változik át újabb és újabb rajzfilmhősökké, eleget téve az élet- és szemléletmódnak is nevezett divat változásainak. Miki egér valójában rajzfilmfigurák egyre újabb nemzedékét hozza létre, miközben reprodukálja önmagát.

Miki egér nem csupán a neoténiaira lehet példa, hanem arra a gondolatébresztő feltevésre is, amit Darwin a *Cecidomya* esetével kívánt alátámasztani: „a nemzedékváltozás és a rendszer átalakulás folyamata lényegében azonos”.¹¹ Ez azt jelentené, hogy valójában lehetetlen az egyedek izolációja, nem tudhatjuk, hol végződik az egyik egyed és hol kezdődik a másik — ez éppúgy igaz időben mint térben –, sőt azt sem lehetne eldönteni ezen elmélet értelmében, hogy meddig beszélhetünk egyedi létezésről, és mikortól fajról. Világos, hogy a kérdés háttérében a szóma és a germa fejlődésének egymáshoz való viszonya áll; a neoténia esetében ez a szóma késleltetett fejlődését je-

¹⁰ Stephen Jay Gould: „Biológiai tiszteletadás Miki egérnek”. In *A panda hüvelykujja*. 103–120.

¹¹ Darwin: Id. mű. 530.

lenti a germához képest — a pszichológia síkján viszont a testhatárok és az énhatárok relációja vetődik föl. Freud az énhatárok mozgását az amóbbáéhoz hasonlította, arra utalva, hogy hol túlnyúlnak a testi énen, hol pedig visszahúzódnak a test határvonala mögé. Ferenczi elmerészkedett addig, hogy Freud ismétlési kényszerre vonatkozó elméletét kiterjessze a filogenezisre. „Meg kell talán barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy éppúgy, mint ahogy az egyéni életet zavaró elintézetlen momentumok a genitáléban gyűlnek fel és onnan vezetődnek le, úgy gyűlnek össze az ivarplazmában az összes filogén fejlődési katasztrófák emléknymoi. (...) Amit öröklődésnek nevezünk, az talán csak áthárítása a traumák kínos elintézése nagyobbik részének az utódokra: az ivarplazma viszont, mint örökség, összegzése az ősök által ránk hagyott és az egyénektől tovább utalt traumás benyomásoknak; ez lenne tehát értelme a biológusok által feltételezett „engrammok”-nak. (...) Ha tehát nem jön közbe újabb zavar vagy katasztrófa, lassanként ez a zavaró anyag egészen leépül, ami egyértelmű volna az illető faj kihalásával.”¹² Ez a határprobléma jelenik meg egy lehetséges értelmezési szintként József Attila *A Dunánál* című versében is.¹³

---

¹² Ferenczi: Id. mű. 91–92.

¹³ Főként az alábbi részek:

II.

Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit százezer ős szemléltet velem.
[...]
Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.
Enyém a mult és övék a jelen.
Verset írunk — ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.
[...]

III.

Megszólítanak, mert ők én vagyok már;
gyenge létemre így vagyok erős,
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az összejtig vagyok minden ős –
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok boldogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes Eggyé így szaporodom!
A világ vagyok — minden, ami volt, van:
a sok nemzedék, mely egymásra tör.
[...]

Az elmaradt metamorfózis

Ludowijk Bolk 1926-ban anatómiai kutatásai alapján megdöbbenő elmélettel állt elő. Az ember neoténias természetéről kifejtett gondolatai mára beilleszkedtek a tudományos gondolkodásba. Elméletét Bolk retardáció-elméletnek nevezte el, utalva a késleltetett fejlődésre, de szokás fetalizáció-elméletként is emlegetni a megőrződött vonások főtális jellege miatt. Az ember neoténias jellegét Bolk endokrin tényezőkkel magyarázza, elgondolása helyességét igazolni látszik, hogy a többi főemlős nem-magzati jegyei patológiás esetekben az embernél is megjelennek. A természet furcsa fintora, hogy az általunk patológiásnak bélyegzett „kifejlett” ember „emberi” teljesítőképességét tekintve elmarad a normális „lárvától” — szép példája lennénk tehát az idézett darwini gondolatnak a kifejlett példánynál nagyobb szervezetségű, tehát „fejlettebb” lárváról. Zárójeles megjegyzés: érdemes volna végiggondolni, hogy mely patológiás, főként pszichopatológiás vonások azok, amelyek — homlokegyenest ellenkezve Ferenczi regressziós elméletével — nem a múlt, hanem a jövő visszatérései.

Bolk végkövetkeztetése szerint a mai felnőtt ember állapota a többi főemlős főtális és/vagy csecsemőkori állapotát őrzi. Ilyen konzerv-állapotra utalnak a következők vonások: az arckoponyának az agykoponya alatti elhelyezkedése, a koponyavarratok tartós megmaradása, a foramen magnum központi elhelyezkedése, az agy súlyának a testhez viszonyított megnövekedése, az agy születés utáni növekedésének mértéke, a szőrzethiány aránya a testen, a haj és a szem pigmentvesztése, mongolredő a szemben, a fülkagyló alakja, a kéz és a láb fölépítése, a medence alakja és a testhez viszonyított változása a fejlődés folyamán, viszonylag hosszú terhesség, a nők nagyjukai, a női nemi nyílás ventrális elhelyezkedése, a szomatikus és germatikus fejlődés eltérő üteme, a kétszakaszos szexuális fejlődés stb. Bolk ezeket a jegyeket az életerő csökkenésének jeleként értékeli, minthogy az embernél meglassult a testi fejlődés, lelassult az élet menetének üteme, hosszabb a gyermekkor és sokáig élhetünk még a szaporodóképesség elvesztése után.

Maga Bolk is utalt arra, hogy a neoténia nemcsak a biológiai ember jellemzője, de itt kell keresnünk társadalmivá válásunk egyik lehetséges okát: „Nem láthatjuk-e az ember-gyermek hosszú szüleire utaltságában, ami táplálékra és védelemre egyaránt vonatkozik, az emberi család és így az emberi társadalom természetes okát? A retardált fejlődés az egymást követő két nemzedék hosszabb együttélését teszi szükségessé. Ez a biológiai alapja az emberi társadalomnak.”¹⁴

Azokra a kérdésekre, amelyeket Bolk biológiai indíttatású elmélete a társadalomtudományoknak fölített, többek között 1941-ben született meg egy lehetséges válasz Róheim Géának a kultúra új pszichoanalitikus elméletét fölvezető művében. Róheim a kultúra ontogenetikusan elméletéről beszélt, és alternatívaként ajánlotta föl a kollektív tudattalanra épülő elméletekkel szemben, pontosabban azok magyarázó alapjaként.

---

¹⁴ Székács István 1991: „Róheim Géza, a pszichoanalitikus”. In: *Pszichoanalízis és természettudomány*. Budapest: Párbeszéd Kiadó. 132.

Ha nincs tyúk, csak tojás

A pszichoanalitikus szociálpszichológiával foglalkozók közül legtöbben azért a „súlyos módszertani hibáért” marasztalják el Róheimet, hogy „az egyénlélektan analógiájára elemzett szociálpszichológiai jelenségeket”.¹⁵ Ontogenetikus kultúraelméletének valóban az a lényege, „hogy az emberiség specifikus jellemzői ugyanúgy fejlődtek ki, mint ahogy napjainkban minden egyes emberi lény szert tesz rájuk a kisgyermekkorú konfliktusok szublimációjaként vagy reakcióképzéseként.”¹⁶ Róheim tudatosan visszájára fordítja az ok-okozati összefüggést a gyermekkorú élmények és a kultúra között, mondván, minden szülő gyermek volt egykor, és ha „azt, amit a szülők tesznek, az ő gyermekkorukból kiindulva értelmezzük, rögtön láthatjuk, hogy ördögi körben forogunk, és ahhoz a régi problémához érkeztünk el, hogy mi volt előbb: a tyúk vagy a tojás.”¹⁷

Szeretném Róheim elméletét tárgyilagosan védeni a jelzett támadásokkal szemben, éppen azért, mert a neoténia jelenségének értelmezésekre észre kellett vennünk, hogy valójában nincs tyúk, csak tojások vannak; ha ugyan nem egyetlen tojásról kell beszél-nünk a Darwin által a „rendes átalakulásról” és a nemzedékváltásról mondottak értel-mében.¹⁸

Róheim a kultúrák különbözőségét vizsgálva találta meg a különböző szerveződések mögött munkáló azonos elvet. Talált egy közös elemet: ez az anyjának, illetve környezetének kiszolgáltatott embergyermek mitológéája, és ennek kapcsán találkozott a különféle kultúrák eltérő rítusaival, szokásaival, intézményrendszerével. Észrevette, hogy az utóbbi felnőttes képződményekben azok a traumák jelennek meg, amiket az adott kultúrához tartozó felnőttek gyermekeiknek okoznak, és viszont, azaz közös gyermekkorú traumáinkat hajlamosak vagyunk intézményesíteni. Róheim ezt az intézményesített traumarendszert tekinti kultúrának, így a kultúrák különbsége mögött meglátja a gyermekkorú traumák különbségeit. Ha egy embercsoport tagjainak jellemében hasonlóságokra bukkanunk, ha azonos csoportideált követnek, akkor ennek okát a hagyományban kell keresnünk. Róheim szerint a hagyomány nem egyéb a „traumákban részesítés szokássá válásá”-nál. A hagyomány eredete mindig egy sajátos közös gyermekkorú tapasztalat. Róheim hagyományfölfogása mögül tisztán érzékelhető Ferenczi hivatkozott genitális elmélete.

Róheim elméletének két pillére a gyermek és az anya–gyermek kapcsolat lesznek. Az eredeti trauma ugyanis a freudi őshorda-elmélet Ödipusz-harcának nem résztvevőiben, az apákban és fiakban, hanem a küzdelem tehetetlen szemtanújában, a gyermek-

---

¹⁵ Harmat Pál 1992: „Róheim Géza munkássága a pszichoanalitikus szociálpszichológia szempontjából”. In: *Thalassa* (3) 2: 61.

¹⁶ Róheim Géza 1984: „A kultúra pszichoanalitikus értelmezése”. In: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Budapest: Gondolat. 617.

¹⁷ Róheim: Id. mű. 619–620.

¹⁸ David Bohm szerint az emberek csak látszatra különböznek, valójában annyira azonosak, mintha egyetlen egyén részei lennének.

ben realizálódik. Benne kell tehát keresnünk a sajátosan emberi jelenségek, a kultúra, az elfojtás és az agresszió alapjait is. Róheim egyetlen, közös alapot talált, s ezen a ponton volt segítségére Bolk retardációs elmélete. Ez a közös alap pedig éppen az anya–gyermek duálunió.

Az ember–gyermek sajátos helyzetét az anya–gyermek kapcsolat rendkívüli szorosága, a sokáig tartó abszolút függőség és a frusztrációtűrés alacsony szintje határozza meg. Míg az állat-gyermek környezete a természet, addig az ember-gyermek környezete valójában az anya. Míg a természetkörnyezet veszélyeivel is kiszámítható, addig az anyakörnyezet meglehetősen labilnak bizonyul. A csecsemő ösztönös „ragaszkodási” és társas hajlammal születik, az igények frusztrációja, a kapcsolatok időleges megvonása pedig agresszió forrásává válik. Az ember sajátos, fajspecifikus agressziója így szintén az elhúzódo gyermekkor, a sokáig ismétlődő frusztrációs helyzetek eredménye lenne, összhangban azzal a komplementer jelenséggel, amit pótlékkeresésnek nevezhetünk, s amelynek értelmében a kultúra úgy jelenne meg, mint a „szorongás elleni védekezés” technikája, anyapótlék. Zárójelben: Székács István, Róheim tanítványa szintén a retardáció-elmélet alapján kiegészítő magyarázatát adja az emberi agresszióknak.¹⁹ Fölvívja a figyelmet két párhuzamos jelenségre. Az egyik, hogy az ember neoteniás, retardált természete teherként is megjelenhetett a filogenezis során, mint magatehetetlen fajtársak „eltartása” a nehéz körülmények között. A másik a fehérjeháztartásunkban és táplálkozásunkban beállott mutáció, aminek révén az előállott fehérjehiány kézenfekvő megoldása volt a terhektől való megszabadulás, azaz az ember kannibalizmusa. Én mégis inkább úgy gondolom, hogy a neoténia-elmélet alapján egy alapvetően neotén lény a társas együttélésben alapvetően kedvezőbb pozícióban van gyermekként és felnőttként egyaránt, mint a nem neotén fajok egyedei.

A szóma és a germa eltérő fejlődési üteméből az elfojtás jelensége is filogenetikai magyarázatot nyerhet anélkül, hogy alkalmaznánk az őshorda-elméletet. A korai, tárgyra irányuló szexuális impulzusok egyetlen tárgyra találnak, az anyára. Az, hogy nem elégülhetnek ki, a testi fejletlenség következménye, tehát innen eredne a korai szexuális élmények traumatikus jellege. A levezetés-képtelenség tilalomként élődik meg, de csak később csap át tilalommá. A különböző tilalmakat és kultúrákat így a különböző traumatikus helyzetek magyaráznák. De magyarázatot nyer a közös „kincs” is: a fejletlen test teszi szükségessé az elhárító mechanizmusokat magában foglaló én kialakulását. Az elfojtás és a tilalmak tehát a kultúra és a neurozís közös forrását jelentik. Róheim szerint a neurozís „a kultúra túlzott formája”.

A róheimi elmélet paradoxonát, amiben talán az igazsága rejlik, Székács így fogalmazta meg: „A civilizáció tehát paradox jelenség: az ember felnövése folyamán civilizálódik — hogy gyermek maradhasson.”²⁰ A kultúra tehát nemcsak, hogy az ember meghosszabbodott gyerekkorának köszönhető, de maga is az ember meghosszabbodott gyerekkora.

¹⁹ Székács István 1992: „Róheim retardáció-elmélete és az ember agressziója”. In: *Thalassa* (3) 2: 30–44.

²⁰ Székács István: Róheim Géza..., id. mű, 134. o.

Neoténia és thalasszális regresszió

Róheim gondolkodására nagy hatással volt Ferenczi genitális elmélete. Holott a regresszióknak, mint valami későbbi fejleménytől a korábbihoz való visszatérésnek semmi köze a neoténiahoz, aminek lényege éppen a korábbiiban való megrekedtség.

Kettős közelítést javasoltam a neoténiahoz, s ennek talán most vesszük hasznát. Vegyük a neoténia egy látszólagos ellenpéldáját, először Darwintól, azután Ferenczitől: „a fekete szalamandra (*Salamandra atra*) magasan a hegyek között él, és teljesen kialakult kicsinyeket hoz a világra. Ez az állat vízben sohasem él. De ha felbontunk egy terhes nőtényt, belsejében jól fejlett, rojtos kopolyúkkal ellátott porontyokat találunk, és ha ezeket vízbe helyezzük, éppúgy úszkálnak, mint a közönséges szalamandra lárvái. Ennek a vízi szervezetnek nyilván semmi kapcsolata sincs az állat jövőendő életével, és nem tekinthető az állat embrionális állapotához való alkalmazkodásnak sem, csak az ősi alkalmazkodásokra utal; ismétli ősei fejlődésének egyik szakaszát.”²¹ Itt valójában Darwin Lewes-t idézi, Ferenczi pedig Bölschét: „Más helyütt viszont, amikor arról beszél, hogy a szalamandra az első állatok közé tartozik, amelyek embrionális idejüket az anyatestben töltik, — a következőket mondja: »Az anya teste volt a szalamandra vízpocsolyája, kopolytús állapotát teljesen az anyatestben éli át«”.²²

Darwin és Ferenczi ellentétesen viszonyul a szalamandrákhoz. Darwin szerint a leírt jelenség csak egy múltbéli helyzet zárványszerű ismétlődése, Ferenczi ugyanakkor egy induló új sor kezdetének tekinti. A thalasszális regresszió, az anya mint a tenger szimbólumának bizonyítékát látja benne. Őt nem az adott állat „jövőendő életével” való kapcsolat, hanem a jövőendő állatok életével való kapcsolat izgatja. Innen nézve a lárv állapotban (el)várható tulajdonságok megőrzése egy szimbólumban, pontosabban szimbólummegfordításban, egy vágy képében jelentkezik. Az emberi kultúra szimbolikus világa lárv állapotú tulajdonságokat őriz, a „szorongás elleni védekezés” technikáját a lárvalét jelenben tartásával gyakorolja. Átfordítva ezt a másik megközelítésre: a kultúra szimbolikus világában lárva állapotban gyakorolhatjuk a kifejlett egyedek tevékenységét, visszatálhatunk a tengerbe, a Thalassába.

Hogy az emberi természet neoténias, azzal Ferenczi is tisztában volt. Legalábbis erre engednek következtetni az amfimiszióról írott gondolatai. Az amfimiszió eredendően pszichológiai jelenség. „Nevezzük két vagy több erotizmusnak egy magasabb egységbe való egyesítését az erotizmusok vagy a részletöszönök amfimisziójának.”²³ Az amfimiszió-tan minőségeltolódásokról beszél, s Ferenczi a példákat archaikusabb nemi berendezésekből hozza. Végül, megkockáztatja azt a föltevést, „hogy ilyen amfimisziós ösztönlevándorlás nemcsak a nemi aktus alatt, hanem az egész életen át folytonosan végbemegy”.²⁴ Zárójel: a felfelé való eltolódás a patológia körébe tartozik

---

²¹ Darwin: Id. mű, 544.

²² Ferenczi: Id. mű, 68–69.

²³ Ferenczi: Id. mű, 19.

²⁴ Ferenczi: Id. mű, 27.

(hisztériás konverzió és materializáció). A kvalitáseltolódások vagy kvalitásdifferenciák, mint arra másutt utaltam, nemcsak térbeli, de időbeni eltolódást is jelentenek. Bálint Mihály pedig, vélhetően az amfimixis példájára az elfojtásról állapítja meg, hogy nem egyszeri, hanem egész életen át tartó folyamat.

Kabócák éneke

„Azt mondják, hogy a kabócák valaha emberek voltak, még a múzsák megszületése előtt; mikor aztán megszülettek a múzsák és felcsendült a dal, az akkori emberek közül némelyek akkora elragadtatásba estek a gyönyörűségtől, hogy dalolva megfeledeztek ételről-italról, és észrevétlenül meghaltak. Tőlük származik a kabócák népe, amely azt az adományt nyerte a múzsáktól, hogy nincs szüksége táplálékra, hanem születése után azonnal étlen-szomjan énekel, míg meg nem hal, aztán a múzsákhoz jutva hírül viszi, hogy a földiek között ki melyik múzsát tiszteli.”²⁵

Az ember neoténiájával kapcsolatos legfőbb érünk a neoténiáról való több évezredes mitologikus tudásban keresendő. Az emberi neoténia ugyanis eminensen pszichológiai jelenség, függetlenül attól, hogy anatómiai vonatkozásai igazak-e vagy sem. Így Bolk elmélete, csakúgy mint Róheimé „csak” egy már mindig is meglévő tudás artikulációja. Ez a tudás gyermeki fejlettségünkről vagy éppen fejlettségünkről, és a metamorfózis, a teljesség vágyáról szól. A neotén ember ily módon archetípus, ami többféle szimbólum formájában megjelenhet. Mint ahogy meg is jelenik Tithónosz alakjától kezdve, a keresztény feltámadás-tanon át, egészen a fichtei, nietzschei, marxi utópiáig. De ez a tudás jeleníti meg önmagát a bölcs öregember vagy a tudós csecsemő formájában is, csakúgy, mint az alkimisták kísérleteiben, amelyek az örök fiatalság vagy az örök élet, a homunculus szűznemzése vagy a bölcsök kövének is nevezett aranykor, gyermekkorunk visszaállítására törekszenek.

Legutóbb Jung merészkedett addig az infantilis kutatási témáig, amit az ufók jelentenek. Meg is állapította, hogy az ufó mint pszichés jelenség érdekes, és hogy alakját és funkcióját tekintve nem más, mint a mandala, a teljességszimbólum korunkbéli megjelenése, égre vetített vágyunk körénk zárulása. Különös módon azonban eszébe sem jutott, hogy vizsgálódásait kiterjessze az ufók által szállított lényekre is. Pedig az ufonauták ábrázolása, képregényben, igaz vagy hamisított fényképen és filmen ugyanezt a képet tárja elénk, mint a további evolúciónkról készült számítógépes programok. A teljesség néz szembe velünk, nagy szemű, nagy fejű, gyermekarányú teljesség — az ufonauta képében a jövő, a mindent tudó újszülött jön el.

A mindenséggel a kapcsolatot hangok útján igyekszünk fölvenni. Cirpelünk, mert tudjuk, ez halandóságunk meghaladásának egyetlen módja, s hogy valahol a múzsák, az anyák várják a hozzájuk jutást. Ha a neurózis túlzásba vitt kultúra, akkor a művészet túlzásba vitt neoténia, s innen a művészidentitás sokszor ki is mondott neotén vo-

---

²⁵ Platón: *Phaidrosz*. 259 b–c

násai. Lehet, hogy a művész az a kifejtett kétéltű, aki megőrizte örök fiatalságát, de elveszítette az örök életet?²⁶

*

József Attila: Már réges rég...

Már réges rég rájöttem én,
kétéltű vagyok, mint a béka.
A zúgó egek fenekén
lapulok most, e költemény
szorongó lelkem buboréka.

Gonosz gazdáim nincsenek,
nem les a parancsomra féreg.
Mint a halak, s az istenek,
tengerben és egekben élek.

Tengerem ölelő karok
meleg homályú, lágy világa.
Egem az ésszel fölfogott
emberiség világossága.

*

Egyesek tudni vélik, hogy József Attilát rövid ideig Róheim Géza is analizálta.²⁷

---

²⁶ A számos fölhozható példa közül: Th. Mann: *A kiválasztott*, József Attila: Flóra (Buzgóság).

²⁷ Harmat Pál 1994: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Sopron: Bethlen Gábor Kiadó.